

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 37–38
Új folyam 6–7

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

A Szegedi Tudományegyetem
Magyar Irodalmi Tanszékének
évkönyve
37–38

Új folyam

6–7

Szeged
2022

ACTA HISTORIAE LITTERARUM HUNGARICARUM
Az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszékének évkönyve
37–38
(Új folyam 6–7)

Szerkesztőbizottság

Hász-Fehér Katalin (felelős szerkesztő, Szeged)

Virág Zoltán (felelős szerkesztő, Szeged)

Latzkovits Miklós (Szeged)

Csire Márta (Bécs)

Rudaš Jutka (Maribor)

Marko Čudić (Belgrád)

Utasi Csilla (Újvidék)

Biró Annamária (Kolozsvár)

Csehy Zoltán (Pozsony)

A szövegeket lektorálta

Cristián Réka Mónika (Janzsó Károly); Gere Zsolt (Kerpics Judit); Hansági Ágnes (Kiss A. Kriszta); Hász-Fehér Katalin (Varga Anikó, Owaimer Oliver); Korompay H. János (Hász-Fehér Katalin); Kovács Krisztina (Hicsik Dóra, Tóth Benedek); Molnár Dávid (Schelhammer Zsófia); Szajbély Mihály (Asztalos Veronika Örsike); Takáts József, Fórizs Gergely (Gere Zsolt); Tóth Ákos (Füzi Péter); Virág Zoltán (Bencsik Orsolya, Kovács Krisztina, Rudaš Jutka, Szabó Gábor)

Angol szövegrészek: Zentai Mária

Levelezési cím

SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék

Szeged, H-6722, Egyetem u. 2–6.

Tel. +36 62 544 365

E-mail: actahistlitt@gmail.com

Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Magyar Irodalmi Tanszéke

© SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék és a szerzők

ISSN 0586-3708 (Nyomtatott)

ISSN 2676-9727 (Online)

Online-kiadás: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/ahlhun/index>

KISS A. KRISZTA

A MAGYAR ÉLCLAP-IRODALOM KEZDETEI ÉS A NAGY TÜKÖR¹

REZÜMÉ

Jókai Mór legismertebb és leghosszabb életű élclapja az Üstökös, azonban ennek nagy sikerét megelőzte a szerző egy másik humorisztikus folyóirata, A Nagy Tükör. Erről a lapról igen keveset írtak eddig az irodalom- és sajtótörténészek, a magyar élclap-irodalomban való jelentőségét pedig nem tárgyalták behatóan. Tanulmányomban főleg azokat a kérdéseket veszem sorra, hogy A Nagy Tükör különbözik-e, és ha igen, miben tér el elődjeitől, utódaitól, tartalma milyen műfajú szövegekből áll, Jókai mely álneveit és milyen módon használta ezen a felületen, hogyan alakította át a Vasárnapi Ujság hasábjain „megszületett” Kakas Márton nevű alteregójának személyiségét és szerepét. Külön figyelmet érdemelnek a lap grafikái és illusztrációi, hiszen helyenként átlépnek a hagyományos karikatúra-kategórián, és már-már a képregény műfajához közelítenek. Visszatérő karaktere az élclapnak a tudatlan, ártatlan vidéki figura, akire az urbánus viszonyok idegenül hatnak, ezért friss szemmel tud azokra ránézni: egyrészt a falusi olvasókat „kalauzolja” végig az ismeretlen helyzeteken, másrészt mind a képzetlenebb, mind a képzetesebb olvasóknak mutat görbe tükröt. A lap sorsát a „hivatalos recepció” (vagyis a különböző napi- és hetilapokban megjelent reflexiók) és az olvasóközönség aktivitása is nagyban meghatározta: az újságírók véleményére Jókai rendszerint szatírában reagált, a közönség segítségével, vagyis az adomák rendszeres beküldése pedig nemcsak fenntartotta az élclapot, hanem arra is ösztönözte a szerkesztőt, hogy belevágjon az Üstökösbe, mégpedig hetilapként. Arra a kérdésre igyekszem válaszolni, hogy a két évig működő A Nagy Tükör miért győzhetette meg Jókait arról, hogy az Üstökös sikeres vállalkozássá tud válni.

KULCSSZAVAK: Jókai Mór, élclap, álnév, karikatúra, adoma

ABSTRACT

The Beginnings of the History of Hungarian Humor Magazines and the Significance of 'A Nagy Tükör' in this Process

The best known and longest running humor magazine edited by Mór Jókai was the 'Üstökös' [Comet] but prior to its success, the author published another humor magazine titled 'A Nagy Tükör' [The Big Mirror]. There has not been much discussion about this periodical either in literary or in press history so far, its significance among Hungarian humour magazines has not been examined yet. In my paper I discuss topics as follows: is the A Nagy Tükör different from other Hungarian humor magazines (prior and subsequent ones as well), and if yes, in which aspects? What kind of texts are published in it? Which pseudonyms did Jókai use, and how? How did he create and establish the character and role of his alter ego

¹ A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

Kakas Márton who was „born” in the paper Vasárnapi Ujság [Sunday Paper]? The graphics and illustrations of the magazine are especially worth attention because they are overstepping the category of caricature and some of them are approaching the category of comics. The magazine has a recurring character, the innocent, simple rustic coming from the countryside, baffled by the urban experience, and assessing it with fresh eyes. On the one hand, the figure’s remarks can serve as a sort of travel guide for the readers from the countryside, and on the other hand, they show a mocking glass to the less educated and to the educated readers as well. The fate of the magazine was influenced by both the „formal reception” (critics from daily newspapers and weekly periodicals) and by the actions of the readers. Jókai reacted to the journalists’ opinion by satires, and the assistance of the readers (which meant that they sent anecdotes to the editorial staff) not only helped to maintain publishing the magazine but inspired Jókai to start the new weekly ‘Üstökös’. I attempt to answer the question: how did A Nagy Tükör (which was running for two years) convince Jókai that ‘Üstökös’ can be a successful venture?

KEYWORDS: Mór Jókai, humor magazine, pseudonym, caricature, anecdote

A Nagy Tükör előzményei

1848-ig három magyar humorisztikus periodikát tart számon a sajtótörténet: 1803-tól 1804-ig jelent meg – összesen hat füzetben – *A’ tudós palótz, avagy Furkáts Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához írt levelei*. Gaál György a bécsi Eipeldauer Briefe című kiadványt² tekintette mintának. Josef Richter a bécsi nép nyelvén írta lapját, állandó alakként megjelent benne a „félig vadember”,³ az a paraszti figura, aki „a maga együgyűségében a társadalom kitűnő bírálójának bizonyul [...], a maga naiv módján sok igazságot mond el a fővárosról és annak társadalmáról.”⁴ Richter lapja leginkább az alsóbb társadalmi osztályokban volt népszerű.⁵ Gaál

² Az *Eipeldauer Briefe* többször megszűnt és újraindult, módosított címekkel: 1785-től 1797-ig *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d’ Wiensadt* címen jelent meg, majd kétévi szünetelés után 1801-ig az alábbi néven: *Der wieder-aufgelebte Eipeldauer, Mit Noten von einem Wiener*. Ezt követően 1802-től Richter 1813-ban bekövetkezett haláláig *Briefe des jungen Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran* címen, Richter halála után pedig *Briefe des jüngsten Eipeldauers* címen jelent meg Bécsben, Christoph Peter Rehmnél. Vö. MORLIN Adorján, *A magyar nyelvű élclapok első évtizedei: (1848–1858)*, Magyar Könyvszemle 1943, 170.

³ „A természetes egyszerűség eutópikus eszméjét erősítették azok a művek is, amelyeknek pozitív hőse a romlott európai civilizációval szembeállított »jó vadember« (bon sauvage). Ezeknek előképe már a 16. sz.-ban *Montaigne* esszéiben, J. B. du *Tetre* Antillák-leírásában vagy A. de *Guevara* fejedelmi tükrében is megtalálható volt; a 18. sz.-ban *Voltaire* A vadembere (1768) tette híressé nagy nemzetközi hatással, amely Mo.-on *Bessenyei* Gy. (Der Amerikaner, 1774; Tarimeses utazása, 1804), *Verseghy* F. (Gróf Kacsaifalvi László avagy a természetes ember, 1808) műveiben is tükröződött.” *Utópisztikus irodalom* = SZERDAHELYI István szerk., *Világirodalmi Lexikon* 16. U–Vidz, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 258–259. Kiemelések az eredetiben.

⁴ KÖPECSI Béla, *A vadember jelképe Közép- és Kelet-Európában*, Irodalomtörténet 1979, 84.

⁵ MORLIN, i. m., 170.

ezt a figurát és tematikát a bécsi színtérről a pest-budai közegbe helyezte át: élclapfigurája, a mónosbéli Furkács Pestre költözik tapasztalatgyűjtés céljából, és onnan írja leveleit. Furkács is egyszerű, józan észjárású karakter, aki beszámol a pesti mindennapokról, azok „ferdeségeit, bohóságait, nevetséges oldalait ostorozza.”⁶ Gaál név nélkül jelentette meg a lapját, így saját édesapja is élvezettel olvassatta anélkül, hogy tudta volna, ki annak a szerzője.⁷ Anonimitása rámutat arra a tendenciára, hogy a szerzők – különböző okokból – szükségesnek érezték eltávolítani „komoly” irodalmi munkásságukat a humorisztikus, parodisztikus szövegeiktől.⁸ Gaál György legnagyobb érdeméért műfordítói és mese-gyűjtői tevékenységét szokták kiemelni: Kisfaludy Sándor és Kisfaludy Károly műveit fordította le németre.⁹ Ha Genette terminológiáját vesszük alapul, Gaál esetében illendőségi szempontú anonimitásról beszélhetünk, vagyis arról, amikor a szerző úgy gondolja, lealacsonyítaná magát, ha egy rá nem jellemző közönséges művet magáénak ismerne el.¹⁰ A McHale-i fogalmakat is figyelembe véve „valódi” anonimitásként jellemezhető ez a művelet, hiszen Gaálnak nem állt szándékában felfedni saját nevét.¹¹ *A' tudós palótz* a humorisztikus sajtónak inkább csak az első *jelensége*, mintsem első igazi *terméke* volt, hiszen nem rendszeresen, havi füzetekben jelent meg, hanem előzetes időmeghatározás nélkül, és hat füzet után meg is szűnt.

A Lauka Gusztáv és Szerelmei Miklós szerkesztésében kiadott 1848-as Charivari (Dongó alcímmel) mintája az azonos nevű, 1832-ben indult francia élclap volt.¹² A cím jelentése „macskazene, értelmetlen lárma”,

⁶ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái III.*, MKKE, Budapest, 1980, 896.

⁷ ZVARA Edina, *Gaal György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros: Egy javított életrajz*, Ethnographia 2015, 82.

⁸ Vö. „A szerzői név a szövegek között is kapcsolatot létesít [...] az a diskurzus, amely egy szerző nevét viseli, amelyről elmondhatjuk, hogy »ez és ez írta«, »ez a valaki a szerzője«, nem csupán közönséges és közömbös, elszálló, elfogyasztható és elfelejthető szavakból áll – olyan beszéd ez, amelyet egy adott kultúrában meghatározott befogadási mód, meghatározott státus illet meg.” Michel FOUCAULT, *Mi a szerző?*, ford. ERŐS Ferenc, KICSÁK Lóránt = SUTYÁK Tibor szerk., *Nyelv a végételenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Latin Betűk Alapítvány, Debrecen, 1999, 26–35.

⁹ ZVARA, i. m., 83.

¹⁰ Gérard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon 1992, 526.

¹¹ Vö. Brian MCHALE, *A Poet May Not Exist* = Robert GRIFFIN szerk., *The Faces of Anonymity: Anonymous and Pseudonymous Publication from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Palgrave Macmillan, New York, 2013, 233–252.

¹² „A »Charivari« neve örökre be van írva nemcsak a francia szellem történetébe, hanem az európai karikatúra multjába. Hogy Magyarországon is milyen hatása volt ennek a szatirikus hetilapnak, mutatja az, hogy az első magyar vicclapnak is »Charivari« volt a neve. Utánozta a francia lapnak még a címét is, amelynek betűi emberi alakokból voltak fonva. A beosztása is egészen a francia testvéréé. A harmadik oldalán van a karikatúrás kórajz, amely az egész oldalt borítja.” SZINI Gyula, *Régi lapok fölé hajolva*, Nyugat 1911, 38.

ami csúfolódó népszokást takar.¹³ A Charivari-Dongó már a humorisztikus hírlapirodalom első valódi *terméke*: programleírásában heti egy megjelenést ígért,¹⁴ de a tervtől eltérően végül heti kétszer jelent meg, összesen száz lappal.¹⁵ A Charivari a „konzervativizmus bírálóival, a reakciós politikusok pellengérré tüzésével jeleskedett.”¹⁶ Lauka élclapfigurája Butter Flórián, azonban ez az álnévhasználat annyiban tért el a szokásos gyakorlatoktól, hogy azoknál a szövegeknél, amelyeket a szerző nem a Charivariban, hanem máshol adott közre, az aláírásban feltűnt mindkettőjük neve az alábbi birtokos alakzatban: „Lauka Gusztáv Butter Flóriánja.”¹⁷ Ez azt mutatja, hogy az élclapfigura nem vált alteregóvá, hiszen Laukának nem volt célja eltávolítani saját írói munkásságától élclapszerkesztői vállalkozását, nem „bújt el” álneve mögé, hogy azon másképp szólalhatson meg, „komoly” tárgyú műveitől eltérő szövegeket jelentessen meg alatta, hanem nyilvánosan vállalta azt fel. Az élclapfigura rendkívül ismert és kedvelt volt: Lauka *Butter Flórián* című gúnyos verse, „amivel a korabeli szenvelgő romantikusokból üzet csúfot, annyira népszerű lett széles e hazában mint valami népdal.”¹⁸ A Honderü erős kritikával támadta Laukát:

A kritikának ily írókat nem szabad behunyt szemmel néznie – ki kell kárhuztatni itéletét annál élesben, nyiltabban mondania, minthogy irodalmunk ily nemtalentumokkal elárasztva veszélyben forog, hogy: *minden hitelét elveszítse*.¹⁹

Ennek egyik oka, hogy Lauka korábban megjelentetett egy Petrichevich Horváth Lázárt és a Honderüt támadó röpiratot *Dongó* címen (amit a cenzúra elkobzott), majd a Charivariban is folyamatosan gúnyt űzött a Honderü irodalmi ízléséből.²⁰ Bár Jókai a lap védelmére kelt,²¹ ezt csupán évtizedekkel annak működése után, 1872-ben egy beszédében fogalmazta meg, így már nem lehetett hatással a sorsára. A Charivari *A' tudós palótzhoz* hasonlóan nem volt hosszú életű: megszűntének oka elsősorban a szerkesztők egyéb elfoglaltsága és a nyomda túlterheltsége volt. Az állandó írók – Tompa Mihály, Vajda János, Lisznyay Kálmán,

¹³ *Charivari* = KIRÁLY István szerk., *Világirodalmi Lexikon 2. Cam–E*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 174.

¹⁴ „Az új Dongó július 1ső napjától 1848 minden héten egyszer csinos fametszettel ellátott boritékba negyedréte másfél íven jelenend meg, drolatik, gúnyos, s elménczes fa vagy kőmetszvényekkel.” LAUKA Gusztáv, *Program: Dongó (magyar charivari)*, Marczius Tizenötödike 1848/39, április 28, 157.

¹⁵ MORLIN, *i. m.*, 176.

¹⁶ MIKLÓS Elemér, *Lauka Gusztáv I*, Pedagógiai Műhely 1982, 42.

¹⁷ Lásd: LAUKA Gusztáv, *Vidéki szemle*, Pesti Divatlap 1847. december 2.

¹⁸ SZÓKE Oktáv, *Lauka Gusztáv*, Magyar Génusz 1902. augusztus 30, 580.

¹⁹ Severus [ZERFFI Gusztáv], *Irodalmi ABC Severustól: Lauka Gusztáv*, Honderü 1847. szeptember 21, 229. Kiemelés az eredetiben.

²⁰ MORLIN, *i. m.*, 177.

²¹ „A Honderü szerkesztőjével együtt, kiment a divatból, mihelyt a szellem kifogyott belőle s olvasó nélkül maradt; tépett rongyaiból Lauka Charivarija csinált még madárijesztőt [...]” JÓKAI Mór, *Az én kortársaim*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 1871–1872, Új folyam 7, 264.

Dobsa Lajos és A Nagy Tükörbe is rendszeresen publikáló Bernát Gáspár – egy idő után nem küldtek több munkát. Nem voltak jó rajzoló sem – a kezdetleges karikatúrákat Szerelmei Miklós készítette²² –, és a vállalkozás végül veszteségesé vált.²³

Jókai is az Európa-szerte ismert lap címét vette kölcsön, amikor 1848-ban elindította rovatát az Életképekben. Ez a rovat ugyan nem tartozik szorosan a humorisztikus *periodikumok* csoportjába, hiszen a divatlapnak csupán egyetlen cikksorozata volt, mégsem hagyható ki a felsorolásból. Jókai egyrészt számíthatott azoknak az olvasóknak a figyelmére, akik ismerték és kedvelték az eredeti Charivarit, hiszen az azonos cím hasonló tartalmat vetített előre. Másrészt feltételezhető, hogy ezzel a gesztussal már ekkor tiszteletét akarta kifejezni Lauka kezdeményezése és élc-lapszerkesztői munkássága iránt – Jókai elköteleződése az élclap mint médiumforma mellett ugyanis tagadhatatlan. Ebben a rovatban írt többek között egy paródiát a tizenkét pontra: a negyedik pontban a magyar emberek rangokhoz, címekhez való ragaszkodását és az abból következő viselkedési normákat gúnyolta ki (ugyanebben találta meg a humor forrását *A milyen democraták vagyunk mi?* című írásában is):²⁴

4. Törvény előtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben. Nagyon helyes. A' grófokat mind degradálni kell, legyenek nemes emberek. A' parasztokat pedig együl egyig nemes emberekké kell tenni. Czimereket adni nekik. Legyen az egész világ nemes ember és táblabíró. A' zsidókat meg kell keresztelni, akkor aztán azok is egyenlők lesznek. A' czimeket egyszerűsíteni kell, ne legyenek nagyságosok, méltóságosok, excellentiások, nemzetesek és circumspectusok, hivassék minden ember tekintetes úrnak, feleségeik pedig tekintetes asszonynak. A' gazdának nem szabad többé a' szolgálot felpozozni, hanem csak az inast, mint szinte a' gazdaszszony se emeljen sodrófát az inasra, hanem csak a' szolgálóra, ezt kívánja a' polgári egyenlőség.²⁵

Szintén 1848-ban jelent meg Vas Gereben röpirat-sorozata, az *Öreg ABC vén emberek számára*, amely mindössze négy, rendszertelen időközönként megjelent röpv volt. Azzal a céllal adta ki Győrben, hogy a kevésbé művelt rétegeknek, főleg a földműves-osztálynak népszerű nyelven magyarázza meg az első népképviselési országgyűlésen született törvényeket.²⁶ Első számában „Kedves Atyámfiai!” megszólítás után „értelmezi a szabadságot, majd közli a vonatkozó törvénycikket, és kifejti azt, hogy többé nem kizárólag a jobbágy viseli a közterheket.”²⁷ Vasnak is Josef Richter – az *Eipeldauer Briefe szerzője* – a mintája, pontosabban az *Abc Buch für grosse Kinder* és a *Neues Abc Buch, für grosse Kinder* című könyvei.

²² GOSZTOLA Annamária, *Szerelmey Miklós litográfus (1803–1875)*, Művészettörténeti Értesítő 1985/1–2, 20.

²³ LAUKA Gusztáv, *Nyilatkozat a »Magyar Charivari« tárgyában*, Kossuth Hírlapja 1848. november 9, 501.

²⁴ JÓKAI Mór, *Milyen democraták vagyunk mi?*, Üstökös 1871. január 29, 361.

²⁵ JÓKAI Mór, *Charivari*, Életképek 1848. március 26, 416.

²⁶ MORLIN, *i. m.*, 176.

²⁷ URBÁN Aladár, *Az Öreg ABC-től a Király Tanácsadó-já-ig: Vas Gereben népfelvilágosító kiadványai 1848 tavaszán*, Magyar Könyvszemle 2003, 234.

A Nagy Tükör indulása

A forradalom és a szabadságharc alatt, illetve az önkényuralom első felében az élclapirodalom majdhogynem teljes némaságra kényszerült. Miklóssy János megfogalmazása szerint „a Hölgyfutár Hírharang rovatába degradálódik [...] a terét vesztett humor és szatíra”,²⁸ amely azért ellentmondásos, mert lényegében a Honderü szerepét vette át a Hölgyfutár, amikor az élclapok kritizálásáról volt szó. Végül Jókainak sikerült tartósan és annak önálló lapot szentelve életre keltetni a humorisztikus sajtó hagyományát. Ezt az érdemét leggyakrabban az ismert és hosszú életű Üstökössel szokták összefüggésbe hozni, és nemigen kerül szóba, hogy A Nagy Tükör milyen szerepet töltött be ebben az újrakezdési folyamatban. Erről az élclapról igen kevés információ lelhető fel, mélyreható elemzését pedig még nem végezték el: a korabeli glosszairókon, recenziéseken kívül mindössze Miklóssy János és Morlin Adorján tárgyalta részletesen a lap történetét.

A humorisztikus folyóirat 1856 novemberétől 1858 februárjáig jelent meg Heckenast kiadásában, Landerer és Heckenast nyomdájában. Révész Emese kutatása alapján tudjuk, hogy A Nagy Tükör azért alakulhatott meg éppen ekkor, mert a Vasárnapi Ujság 1854 óta tartó elsöpítő sikere ösztönözte Heckenastot egy újabb olcsó, fametszetes képesújság kiadására, ebben pedig legfőbb társra Jókaiában talált.²⁹ Az előfizetési felhívás szerint A Nagy Tükör öthetente jelent volna meg, azonban Jókai és a kiadó nem tudta tartani az előzetes tervet: a késések miatt a lap elején vagy a politikus csizmadia, vagy Kakas Márton próbált magyarázkodni – előbbi a rovatában,³⁰ utóbbi pedig versben.³¹ Jókai ezzel a két élfigurájával „játékos” (poli)pszeudonimitást űzött: ideiglenesen, csak meghatározott kontextusban, kilétét fel nem fedve használta őket, és ez a szövegek értelmezését nagyban meghatározta.³² A két alak megalkotásánál Jókai legerősebb mintája Kisfaludy Károly *Tollagi Jónása*³³ volt, ahol a fő karakter a nagyvárost józan paraszti bölcsességgel

²⁸ MIKLÓSSY János, *Jókai élclapjairól*, Irodalomtörténet 1983, 956.

²⁹ RÉVÉSZ Emese, *Mentés másként*, Balatonfüred Városért Közalapítvány, Balatonfüred, 2020, 110.

³⁰ „Nem voltam én beteg. Hanem a mióta a principálisom maga is felcsapott politicus csizmadiának (már mint én? Szerk.) úgy elállt a szavam, mint a palóczleánynak, a ki a padlás ablakából egyenesen kilépett az utcára.” Politikus csizmadia [JÓKAI Mór], *Politikai körút gyalog*, A Nagy Tükör 1858, 121.

³¹ „Mégkövetem, a biz így van. / Elmaradtam, sok bajom volt. / A roszt utak, a fagyos tél. / A critica is meggyomrolt. / Grippe bántott, attentátok / Intéztettek életemre, / Ilyen módon tréfálózni / Az ördögnek volna kedve, / Bár az egész igazán áll / Hogy nincs szebb a pontosságnál.” Kakas Márton [JÓKAI Mór], *Pirongatorium*, A Nagy Tükör 1858, 190.

³² Vö. GENETTE, *A szerzői név*, i. m.; MCHALE, i. m.

³³ „Barátom! én nagy világba megyek. [...] atyámnak velem szörnyű nagy plánumai vannak. [...] Fiam Jónás! [...] utazni küldelek; először is járd el a fővárost, szerezz tapasztalást s több e félét. [...] mindazonáltal leveleimmel felkereslek s híven napról-napra mindent leírok, mi történik velem.” KISFALUDY Károly, *Tollagi Jónás vi-*

szemléli, megszólalásmódját a tapasztalatlan vidéki naivitás jellemzi. Gaál József *Peleskei nótáriusát*³⁴ és annak közvetlen előzményét, Gvadányi József – elsőként névtelenül megjelent – művét, az *Egy falusi nótáriusnak budai utazását* is ebben a sorban kell említeni. Ezekből a példák közül jól látszik, hány műfajban (elbeszélésben, színműben, életrajváltatásban) volt kedvelt ez az egész Európában nagy népszerűségnek örvendő téma.³⁵

Jókai 1860-ban keletkezett, *Ki hát az a Kakas Márton?* című írásában úgy emlékezett vissza, hogy a lapnak kezdetben mindössze harminchat előfizetője volt, és csak Kakas Márton buzdítására nyomtatott belőle hatezer példányt, ami kétszáz darab kivételével el is kelt.³⁶ Szabó László – mint oly sok minden mást – a hatezer példányról szóló történetet kritika nélkül átvette Jókai-életrajzába,³⁷ ami a későbbiekben is meghatározta A Nagy Tükör indulásáról szóló narratívát. Morlin Adorján sem vizsgálta felül ezt az kijelentést,³⁸ Miklóssy János azonban már pontosabb adatokkal szolgált: „A 2. számmal egyidejűleg az elsőből 2. kiadást kellett kibocsátani.”³⁹ Ezt a Budapesti Viszhangnak A Nagy Tükörről szóló jelentése alapján állította: „Irodalmunk története ritkaságul följegyez-zük, miszerint egyik humoristikus időszaki folyóiratunk első kiadásából annyira elfogytak a példányok, hogy ujranyomatása szükségessé vált. Értjük a közkedvességgel fogadott »Nagy Tükört«.”⁴⁰ A siker tehát nem kérdéses, az ahhoz való út kikövetkeztetéséhez azonban érdemes nagyobb hitelt adni a Budapesti Viszhang egyidejű tudósításának, miszerint az első szám ujranyomatására volt szükség – és nem javasolt Jókai elbeszélésének hinni, amelyben az szerepel, hogy az állítólagos hatezerből maradtak meg példányok. A kiadó ugyanis nem számíthatott arra, vagy nem reménykedhetett abban, hogy ha az első számból sok pél-

szontagságai: Tulajdon leveleiből = KISFALUDY Károly *Munkái* I., a bevezetőt írta GALAMB Sándor, Franklin-Társulat, Budapest, 1903, 163.

³⁴ *A Peleskei nótárius* című darab harmadik szakaszának első felvonásában (annak hetedik jelenetében) erre a naiv falusi gondolkodásmódra igen látványos példa, mikor Zajtay első színházi élménye során a színpadra ugrik, hogy megmentse az „ártatlan magyar menyecskét” az Othellót játszó színésztől, aki a darab szerint épp meg akarja gyilkolni Desdemonát. Zajtay nem tudja elkülöníteni a diegetikus szinteket, így azt hiszi, hogy a „szerecsen” meg akarja ölni a színésznőt. Ezt nevezi Genette „metaleptikus agressziónak”, és *Metalepszis* című kötetében nagyon hasonló esetet idéz Stendhal egy anekdotikus színezetű történetéből, 1822-ből. Gérard GENETTE, *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*, Kalligram, Pozsony, 2006, 44–45.

³⁵ MIKLÓSSY, *i. m.*, 959.

³⁶ JÓKAI Mór, *Ki hát az a Kakas Márton?* = Uő., *Életemből I.: Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás*, Révai Testvérek, Budapest, 1898, 433.

³⁷ „A szatirikus levelek sikere fölbátorította Jókait, s megindította a Nagy tükör című humorisztikus vállalatot; harminchat előfizetője volt csak, de azért hatezret nyomtatott a Nagy tükörből, s ez a nagy mennyiség kétszáz darab kivételével mind el-kelt.” SZABÓ László, *Jókai élete és művei*, Budapesti Hírlap Ujságvállalata, Budapest, 1904, 159.

³⁸ MORLIN, *i. m.*, 181.

³⁹ MIKLÓSSY, *i. m.*, 958.

⁴⁰ *Hírcsengettyű*, Budapesti Viszhang 1856. november 27, 394.

dányt nyomtat, mind el tudják adni, hanem csupán reagált a nagy érdeklődésre, és utólag döntött úgy, hogy több példány szükséges A Nagy Tükör első számából. Jókai szempontjából érthető, miért alkotta meg ezt a narratívát 1860-as elbeszélésében: Kakas Mártont mint olyan „üzlettársát” akarta bemutatni (felvázolva ezzel alapvető karakterjegyeit), aki egy kvázi szerencsejátékos lépésre bízta, és akinek köszönhetően sikeres lehetett az első közös vállalkozásuk. Azonban ez nemcsak kevésbé hihető, hanem meg is cáfolható a korabeli újságcikk alapján. Ezen a ponton érdemes elgondolkodni, hány hasonló Jókai-szöveghelyet kezeltek tényként irodalomtörténetünk során.

A sajtó már megjelenése előtt, az előfizetési felhívás közlését követően reflektált A Nagy Tükör programjára. A Budapesti Viszhang azt emelte ki, hogy minden ötödik vasárnapon *kérlelhetetlen* pontossággal fog megjelenni,⁴¹ ami azonban nem teljesült be. A Hölgyfutár, amely a humorisztikus irodalomnak az önkényuralom alatt az egyetlen felülete volt, így ír róla:

Szerkeszti a humorában páratlan *Jókai Mór*, kitől azonban sokkal szivesebben venne a közönség, ha ily burleszk ephemer becsű históriák helyett oly gyönyörű regényeket írna, mint a „Kárpáthi Zoltán” meg a „Magyar Nábob”. Azonban tartozunk vele Jókainak, hogy kimondjuk, mikép neki az efféle dolgok pusztán mulatságul szolgálnak akkor, ha becses irodalmi foglalkozásaiban – kifárad.⁴²

A lap szerkesztői tehát iróniával kezelték a leendő élclapot, lényegében elnézték a nagyra becsült Jókainak ezt a „mulatságot”, amennyiben csak amolyan kiegészítő, szabadidős tevékenységnek, szórakozásnak tekinti a regényírás mellett. Ezzel szemben a Pesti Napló recenzense épphogy dicsérte Jókait amiatt, hogy egy kicsit más szerepbe lép, mulattatja a népet és nem csak „gyönyörű regényeket ír”, emellett pozitívként említette a lap olcsóságát, ami minden bizonnyal hozzájárult a sikerhez:

Megjelen a „Nagy tükör” 3 ives füzetekben, minden füzet 10–20 képpel. Egy évfolyam áll tíz füzetből. Az egész évfolyam előfizetési ára 2 pfrt. [...] Jókai humorja a „Nagy tükörben” tágas tért nyerend. A vállalat korszerűségét igazolja a derült pillanatokhoz való jogosultsága a sokszor bús magyarnak. És e vállalat olcsó áron juttatja nekünk a jó kedvet. Most a bor is drága, tehát méltánylatot érdemel Jókai, hogy szép regények írására fordítható idejét felderítésünkre szenteli ez uton.⁴³

Az első szám megjelenése után szintén a Budapesti Viszhang, a Pesti Napló és a Hölgyfutár szemlézte A Nagy Tükört. A Budapesti Viszhang, amely az első szám előtt még meglehetősen semlegesen nyilatkozott, ezúttal már támogató hangnemben jósolta, hogy ha A Nagy Tükörnek csak harmadannyi előfizetője lesz, mint a Fliegende Blätternek (amelyhez általánosan hasonlították), illetve ha nemcsak az írók, de ha a közönség is aktív részesévé válik a tartalomgyártásnak, akkor ki fogja állni a versenyt.⁴⁴ Ezzel a recenzens két dologra is célozhatott: egyrészt Lauka

⁴¹ *Hírcsengettyű*, Budapesti Viszhang 1856. november 26, 370–371.

⁴² *Hírharang*, Hölgyfutár 1856. október 27, 1005.

⁴³ *Pest*, oct. 27, Pesti Napló 1856. október 28.

⁴⁴ *Hírcsengettyű*, Budapesti Viszhang 1856. november 20, 386.

1848-ban abban a reményben indította el a Charivarit, hogy majd kap a közönségtől írásokat: „A fennkitett szellemben szólítom fel a két haza ismert, s eddig talán ismeretlen, de e genreben képzett íróit szíves közremunkálásra felkérve: hogy munkáik beküldése mellett, feltételeiket is közöljék.”⁴⁵ Másrészt Jókai több alkalommal is azzal fordult a magyar olvasóközönséghez, hogy küldjenek be adomákat: 1855-ben a rendkívül nagy előfizetői táborral rendelkező Vasárnapi Ujságban egy felhívásában,⁴⁶ és 1856-ban A Nagy Tükör felületén. Bár ez utóbbi még új és kevésbé ismert lap volt, rögtön a címlapján olvashatók voltak Jókainak a „haza művészeihez” intézett szavai, hogy juttassanak el hozzá rajzokat, karikatúrákat, így veheti majd fel a versenyt A Nagy Tükör a hasonló külföldi vállalatokkal.⁴⁷ A közönség hozzájárulása a humorisztikus lapok tartalommal való ellátásához valóban elengedhetetlen volt, hiszen feltételezhető, hogy a Charivari megjelenése idején az olvasók nem küldtek elegendő anyagot Laukának, míg Jókainak A Nagy Tükör, és főleg az Üstökös kiadása alatt azonban már igen. Ezt maga Jókai is igazolta 1883-as, hagyományosan hivatalosnak tekintett önéletrírásiában, a *Negyven év viszhangjában*:

De őszintén be kell vallanom, hogy segítségem is van. Maga a közönség. Ami csak jellemző adat, ötlet fölmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi maga az ismeretlen jóbarát. Sok éven át az általam szerkesztett humorisztikus lapot úgy szólván maga a közönség írta tele; s ezeken a lapokon van a magyar népelet minden rétegeiben s fázisaiban ismertetve.⁴⁸

A Pesti Napló állítása szerint *nem* „Jókai iránti collegiális tekintetből” hívta fel a közönség figyelmét az első lapszám megjelenésére, azonban a tartalom felsorolásán és néhány dicsérő szón túl nem fogalmazott meg valódi, egyéni véleményt A Nagy Tükörről.⁴⁹ A második füzet megjelenésénél csupán a késedelemre hívta fel a figyelmet, valamint a közéleti kérdések hanyagolására⁵⁰ – ez utóbbit nem kommentálta Jókai, de a késedelem vádját igen rossz néven vette. Még aznap levelet is írt Poméry Jánosnak, a lap akkori felelős szerkesztőjének:

Mai lapodban elmésen rovatik meg, hogy a Nagy Tükör 2. füzeté nem épen oly kérlelhetlen pontossággal jelent meg. Ha szeretsz számítani, vesd össze, hogy a

⁴⁵ LAUKA Gusztáv, *Program: Dongó (magyar charivari)*, Marcius Tizenötödike 1848/39, április 29, 157.

⁴⁶ „*Öt darab aranyat* tűzünk ki a *tíz legjobb adomára* (anecdota), mellyek sehol közölve nem voltak és magyar tárgyúak. Beküldési határnap 1856. febr. 1.” *Pályajutalmak!*, Vasárnapi Ujság 1855. június 10, 184. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁷ <https://pim.hu/en/node/47287> (Letöltés: 2021. 11. 12.)

⁴⁸ JÓKAI Mór, *Negyven év viszhangja*, Nemzet 1883. augusztus 19.

⁴⁹ *Pest. nov. 11.*, Pesti Napló 1856. november 11.

⁵⁰ „A »Nagy Tükör« második füzeté, valamivel engedékenyebb pontossággal s szívesebb késedelemmel mint a kérlelhetetlen halál – végre megjelent. E füzet is legtöbbet foglalkozik irodalmi, tudományos és műintézményeikkel, mint jelenbeli közlélményeink tárgyaival.” *Pest, dec. 17*, Pesti Napló 1856/2076, december 17.

Nov. 9^{én} ünnepelt vasárnaphoz következő *ötödik* vasárnap nem épen Dec. 14^{én} esik e? a mikor e füzet *pontosan* meg is jelent s másnap szétküldetett.”⁵¹

Levelének következő mondata egy kiadók közötti konfliktusra utal (A Nagy Tükör Heckenastnál, a Pesti Napló Emichnél jelent meg), amelyben Jókai nem szeretett volna részt venni, és amibe szerinte Pompéry ezzel az elmés reflexiójával bevonta:

Ha a Heckenast elleni hadjáratot azzal akarod megkezdeni, hogy egy jó barátodból, – minden alkalmas incidens nélkül, – jó ellenséget csinálj; hát legalább ezt előbb izend meg, a hogy minden tisztességes háborúban szokás; ha pedig csak tévedés a dolog, hát akkor vonasd vissza azt az élczet vagy mit?⁵²

A Hölgyfutár az első és a második számot is tüzetesen szemlélte. Először azt kifogásolták, hogy bár a tartalma „igen mulattató, kiállítása csinos, s a szövegbe nyomott freskóképek szerfölött sikerültek [...] az a kár, hogy oly régi elkopott adoma is van benne [...]”⁵³ A Hölgyfutár recenziése is célzott az adomabeküldés lehetőségére mint a lap jövőjét meghatározó tényezőre, ami azt mutatja, hogy A Nagy Tükör azért nem tudott még hetilappá válni, mert induláskor Jókainak nem volt elegendő anyaga – hiszen csak egy évvel korábban kezdte el gyűjteni az adomákat. Tehát valamikor e három évben – 1855-től 1858 kezdetéig – ennek az anyaggyűjtésnek erőteljesen fel kellett lendülnie. Ez többnyire nyomon is követhető a Vasárnapi Ujság „Szerkesztői mondanivalók” című rovatában, ahol a szerkesztőség rendszeresen kommentálta a beküldött adomákat.⁵⁴ Az adomatár lendületes bővülését igazolja, hogy az Üstökösbe Jókai már hetilapként mert belevágni 1858-ban. *A magyar néphumorról* című 1860-as akadémiai székfoglaló előadásában a gyűjtés sikerességét és a közönség szerepét ő maga is kiemelte:

Három év alatt egy gyűjteményben, egy folyóiratban és egy másfél éves hetilapban, eddigelé harmadfélezer eredeti magyar adomát volt alkalmam közrebocsátani. Közül ezerte meggy és folyvást növekszik a közlésre várakozók száma, legalább még ennyi, a mit nagyon ismert volta, vagy csiklandós természete, vagy egyéb tekintetek miatt félre kellett tennem.⁵⁵

A Hölgyfutár a második szám után már határozott álláspontot foglalt: magát a „buffo-programot” alapvetően még nem, de a létrejött produktumot méltatlannak tartotta Jókai nevéhez és tehetségéhez.⁵⁶

⁵¹ Jókai – Pompéry Jánosnak = KULCSÁR Adorján szerk., *Jókai Mór levelezése (1833–1859)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 185. Kiemelés az eredetiben.

⁵² Uo. 186.

⁵³ *Hirharang*, Hölgyfutár 1856. november 12, 1057.

⁵⁴ Néhány példa: „*Virág Lajosnak*. Az adomákat köszönjük. Bizony kár volt azokat hamarabb nem küldeni.” *Szerkesztői mondanivalók*, Vasárnapi Ujság 1856. február 24, 68; „*Deésről* küldött adomák. Jók, jók, de több kellene.” *Szerkesztői mondanivalók*, Vasárnapi Ujság 1856. március 16, 96; „*A bűnös czigány*. Jó vers és jó adoma; de a »Vasárnapi ujság« számára kissé csiklandós.” *Szerkesztői mondanivalók*, Vasárnapi Ujság 1856. április 27, 148. Kiemelések az eredetiben.

⁵⁵ JÓKAI MÓR, *A magyar néphumorról*, Vasárnapi Ujság 1860. február 12, 76.

⁵⁶ *Hirharang*, Hölgyfutár 1856. december 20, 1103.

A Nagy Tükör tartalma

A Nagy Tükör minden lapszáma a „Politikai körút gyalog” című rovattal indul, amelynek szerzője a politikus csizmadia. Ehhez kapcsolódik egy illusztráció, amelynek – az aláírás szerint – Huszka József a rajzolója, aki később az Üstökös állandó illusztrátora lett.⁵⁷ A képen a csizmadia szerepel, ahogyan a csizmákat (vagyis a munkáját) félredobva, kimeresztett szemekkel újságot olvas. Mögötte a konyhában dolgozó felesége látható, háttal állva, akihez a kommentárjait intézi.

A rovatcímbe szereplő „körút” a *nemzetközi* hírek kommentárjaira, magyarázataira vonatkozik, vagyis e rovat erőteljesen korfüggő, s nem az a fajta humor jellemzi, amit „időtállóknak” nevezünk. A „gyalog” a figura csizmájára irányítja a figyelmet, vagyis a *foglalkozására*, tehát olyan tartalmat vetít előre, amely nemcsak tematikájában (a politikai, közéleti események magyarázatában), de szemléletmódjában és stílusában is meghatározott: egyszerű, kiforratlan, profán.

A politikus csizmadia hangneme, amelyen megszólal, a szatirikus mellett kioktató jellegű: a felesége láthatóan semmit nem tud a világ híreiről vagy fontos személyiségeiről,⁵⁸ így a férje leereszkedő modorban világosítja fel és látja el saját, egyedi kommentárjaival. A feleség tájékozatlanságát rendszeresen emlegeti, gyakori megszólítása az „együgyű asszony”, a „bolond”, a „szamárr” vagy a „te spongyia szívű asszonyi állat”. A rovatban olykor csalódottan jegyzi meg a politikus csizmadia, hogy házastársa miért is lenne járatos a közéleti kérdésekben, és miért is érdekelné őt ez, hiszen a konyhában végzi a dolgát – ahogyan erre a rovatához tartozó illusztráció minden alkalommal emlékezteti is az olvasót. Ő maga is reflektál arra a paradoxonra, hogy azt kívánja, a felesége bárcsak tudna a világ fontos eseményeiről, alakjairól és méltó beszélgetőtársa lenne, ugyanakkor elismeri, neki nem kell minderről tudnia, és nem is vár el tőle egyenrangú társalgást.

Ennél a pontnál érdemes rátekinteni az előfizetési felhívásra: „A Nagy Tükör olyan tükör, amiben az ember az egész világ képét meg fogja láthatni; ha valaki a saját képét is megpillantja benne, az bizonyára nem fogja azt senkinek mondani.”⁵⁹ Nemcsak az élclap egyéb tartalmai,⁶⁰ de a politikus csizmadia és feleségének a viszonya is olvasható ennek a tük-

⁵⁷ RÉVÉSZ, *i. m.*, 112.

⁵⁸ „*Elfutott bizony Rothschild fővasúti conductorja.* »Hogy ki az a Rothschild?« No ha még azt sem ismered.” Politikus csizmadia [JÓKAI Mór], *Politikai körút gyalog*, Nagy Tükör 1856, 1. Kiemelés az eredetiben.

⁵⁹ MORLIN, *i. m.*, 181.

⁶⁰ „Megy a jámbor paraszt gyónni a tisztelendő urhoz, s a legelső vallomása az, hogy: – Megvertem a feleségemet, szent atyám, mert nagyon házsártos volt. – Hagyd el fiam. Ne beszélj itt a virtusaidról. Csak a bűneidet mond el.”; „János béres irgalmatlanul verte feleségét, kit csak néhány nap előtt vett el; gazdája a nagy zajra a szobába lép, s reá döröndül. »Mit csinálsz te semmirevaló! vétett ez a szegény asszony valamit, hogy ennyire kinzod?« »Nem vétett biz ez uram semmit – felelt egész hideg vérrrel János – csak a kezemhez tanítgatom.« Nagy Tükör 1857, 41; 1858, 147.

rében, hiszen időnként nemcsak a verbális, de a fizikai erőszak is jelen van a házasságukban.⁶¹ Tehát ha valaki saját viselkedését látta meg a két karakter konfrontációiban, nem feltétlenül büszkélkedett vele. A házaspár tettelegesséig fajuló marakodása mutathatja továbbá ennek a magatartásnak korabeli gyakoriságát, a megjelenített társadalmi osztályban való általános jelenlétét. Ennek az ábrázolása pedig könnyen vált vicc tárgyává az 1850-es évek olvasóközönségének szemében.

A politikus csizmadia egyik kommentárjáról úgy nyilatkozik a felesége, hogy „ez igazán csizmadiához illő magyarázat”⁶² – ami arra mutat rá, hogy szűrőjén keresztül nemcsak a szatirikus és leereszkedő hangneme, valamint a profán stílus, de a találékonyosság, a furfang és a fantázia is jelen van. A csizmadia ugyanis olyan magyarázatokat talál ki, következtetéseket von le, amelyek szorosan kötődnek a személyiségéhez, társadalmi osztályához és még inkább a foglalkozásához:

Mind ezekre pedig csak az a szavam vagyok, hogy hiába! nincs olyan derék nemzet több a világon, mint mi csizmadiák; mert akármerre változik is a világ és Európa térképe, minket meg nem semmisíthetnek s meg vagyok a mi becsületünk, bárha műveinket mindenki lábbal tapodja is.⁶³

A nyelvi reflektáltság, nyelvi humor az egész folyóiratnak gyakori humorforrása, azonban ebben a rovatban különösen fontos szerepet tölt be. Ezt jól ábrázolja a következő példa, amelyben hasonló hangzású, de teljesen elérő jelentésű szavak kapcsolódnak össze: „Többet lehetne ennél beszélni a *bengaliai lázadásról*. (»Hogy a *szentgáliak* nem szoktak fellázadni.«)”⁶⁴ A szerző több alkalommal a nyelvújítást vagy a homonimákat és az azokból következő félreértéseket teszi meg a komikum forrásának:⁶⁵

Ne félj, nem jön az ide; kiírjuk a kapura nagy betűkkel: itt lakik Galiba Mártonné asszonyom, a ki még eddig minden keze ügyébe akadó üstököt kegyetlenül megczibált; s úgy elhordja innen magát az üstökös csillag, mintha soha sem jövendöltek volna róla.⁶⁶

Mint azt korábban említettem, a lapszámok nem pontosan jelentek meg, és erre a késésre (ami az első négy szám után vált jellemzővé) legelőször maga a politikus csizmadia reflektált. Az ötödik szám elején a következőképpen mentegetőzik: „Nem voltam én beteg. Hanem a mióta a prin-

⁶¹ „Nem feleség, ne mondja a világ, hogy mink vagyunk a legveszekedőbb párok a világon. Add ide a kezedet, béküljünk ki. Vagnak nálunknál száalomra méltóbb emberek is. Igaz ugyan, hogy a minap rád szedegettem a lábszíjjal, mert a levest elkozmaztad; az is igaz, hogy te meg utánam vágta a tejes köcsögöt, mikor a viganódra döntöttem a tartalmát [...]” Politikus csizmadia [JÓKAI Mór], *Politikai körút gyalog*, A Nagy Tükör 1857, 49.

⁶² Politikus csizmadia [JÓKAI Mór], *Politikai körút gyalog*, A Nagy Tükör 1856, 2.

⁶³ Ua., 1856, 26.

⁶⁴ Ua., 1857, 122. Kiemelés az eredetiben.

⁶⁵ Az ilyen típusú szójátékokról bővebben: TAMÁS Ágnes, *Nemzetiségek görbe tükrében. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*, Kalligram, Budapest, 2014, 100–101.

⁶⁶ Politikus csizmadia [JÓKAI Mór], *Politikai körút gyalog*, A Nagy Tükör 1857, 94.

cipálisom maga is felcsapott politicus csizmadiának (már mint én? Szerk.) ugy elállt a szavam, mint a palóczeánynak, a ki a padlás ablakából egyenesen kilépett az utczára.”⁶⁷

A beszúrt szerkesztői kommentár itt még Jókaié, azonban a következő számtól Kakas Márton veszi át a lap vezetését, mert „Jókainak egy-némely komoly barátai nem szerették, hogy Jókai e bohóságokkal pazarolja idejét”⁶⁸ – ezt leginkább a Hölgyfutárban hangsúlyozták, ahogyan azt a fenti példákon bemutattam. Jókai azért nevezte ki élclapfiguráját képzeletbeli szerkesztőnek, hogy – reagálva a kritikákra – eltávolítsa nevétől és presztízstől a lapot. Tehát már nemcsak azzal különítette el humorisztikus szövegeit szépirodalmi munkásságától, hogy álnéven jelentette meg azokat, hanem azzal is, hogy az élclap szerkesztéséről is „lemondott”. Kakas Márton más szerepbe lépése abban érhető tetten a leglátványosabban, hogy folyamatosan „belefecseg”, lábjegyzetben ezt-azt hozzáfűz a különböző szerzők írásaihoz.⁶⁹

A következő számban már a felesége szidja meg a politikus csizmadiát, hogy mennyit „készt”, és csodálkozik, hogy *Kakas Márton* (aki kurzívval van kiemelve, jelezve ezzel, hogy innentől „ő a szerkesztő”, nem Jókai) miért nem mondott még fel neki. Erre a politikus csizmadia úgy válaszolt, hogy nem mondana fel neki, hiszen ő a lap legfontosabb szerzője. Itt tehát még ez Jókai állásfoglalása, amit megerősít a Vasárnapi Ujság 1857 novemberében megjelent szemléje is: „Tartalmának több [!] sikerült, mulatságos cikke s rajza között legtöbb figyelmet gerjesztett a »Politikus csizmadia«”.⁷⁰ A következő lapszámban – amely egyben az utolsó, bár ezt akkor még csak az *évfolyam* utolsó számaként jelentették be, tehát a kommunikáció nem készítette fel az olvasókat a megszűnésére – a politikus csizmadia maga hozta nyilvánosságra távozását, a Magyar Sajtó hasábjaira való költözését. Így, ha a Nagy Tükör folytatódott is volna ezen a néven, már csak a legnépszerűbb karaktere nélkül tette volna ezt.

Az élclap hasonlóan fontos egysége a „Beszélyek és effélék” címen összegyűjtött szövegcsoporthoz. A lapszámokban ömlesztve olvashatók az eltérő műfajú szövegek, amiket Jókai csak utólag, az 1858-as tartalomjegyzékben rendelt egymáshoz. A lapban rovatcímek mindössze a „Politikai körút gyalog”, a „Magyar írók arczképei” és az „Elő nem fizető hazafiak arczképcsarnoka” esetében szerepelnek. Az élclapokban a pszeudonimiát tekinthetjük általánosnak és a saját néven való publikálást kivételesnek, így nem meglepő, hogy a „Beszélyek és effélék” kategóriájában olvasható elbeszéléseknél különösen jellemző az álnévhasználat. Jókai, bár saját nevén is publikált itt, legtöbbször a Kakas Márton álnevet használta, vagy aláírás nélkül jelentetett meg írásokat. Onnan tudhatjuk például, hogy az eredetileg név nélkül megjelent *Pénz elrepül*

⁶⁷ Ua., 1857, 121.

⁶⁸ *Hírvásár*, Nővilág 1857. szeptember 6, 555.

⁶⁹ Lásd: A Nagy Tükör 1857, 171–178.

⁷⁰ *Irodalom és művészet*, Vasárnapi Ujság 1857. november 8, 486.

Jókai szövege, hogy később átemelte elbeszélésköteteibe. Markovics Pál Bús Vitéz álnéven jelent meg,⁷¹ és olvasható a következő, személyüket fel nem fedő álnév-viselőktől is elbeszélés: Tintamárty Penna, Szögesi, Szigeti, Kálmán. Jókain kívül egyedül Bernát Gáspár használta saját nevét: neki nem kellett elfednie magát álnévvel, hiszen mindenki úgy ismerte, mint az ország tréfamesterét, Gazsi bácsit, aki még hetekkel halála előtt is élclapokba küldte szövegeit.⁷² Törs Kálmán így nyilatkozott róla nekrológiájában: „Kevés ember van, aki komoly szavát hallotta valaha”.⁷³ A saját szövegei közül Jókai többet is beillesztett az *Életemből* című kötetébe, annak „Humor” című ciklusába.⁷⁴ Ebben a rovatban kezdte el Kakas Márton „nagy vállalkozását”, a *Kiliameront*, a terv szerint ezer apró novellából álló sorozatot, amelyet természetesen nem vitt végig, hiszen ez mindössze egy vicces, provokatív célkitűzés volt. Erre Jókai szerkesztői kommentárja mutatott rá egyértelműen, amit a második széria megjelenésénél helyezett el lábjegyzetben:

Kedves öcsém Márton. Ha egyesével közölnék a novellákat, nagyon soká kellene mind a kettőnknek élnünk, míg kitelnék ezer, s attól tartok, hogy a tisztelt közönség nem állaná ki a száz esztendei várakozást, azért csak siessünk jobban.⁷⁵

Érdekes, hogy Jókai nem azért tartotta rossz ötletnek az ezres nagyságrendet, mert száz év múlva már nem lenne senki, aki olvassá, hanem azért, mert a közönség nem tudná kivárni, ha ritkán, és mindig csak egyet-egyet közölnének. Tehát azzal leplezte le egyértelműen a vállalkozás parodisztikusságát, hogy az olvasók türelmetlenségét, és nem halandóságát tekintette a legnagyobb akadálnak, illetve, hogy fel sem vetette, vajon a lap száz év múlva is működni fog-e. Kakas Márton emellett Jókai magasirodalmi igényvel kialakított⁷⁶ *Dekameronját* is kifigurázta, amelynek köteteit a szerző éppen ebben az időszakban kezdte el kiadni.⁷⁷

Az elbeszélésekben is megjelenik a vidékről városba feljövő egyszerű kisember, annak naiv gondolkodása, ártatlansága (tehát nem kizárólag a „Politikai körút gyalog” című rovatban fedezhető fel a furfangos eszjárás), és az ezzel járó hátrányok is: kihasználhatósága, hiszékenysége. Erre kiváló példa *A rejtélyes csontváz* című elbeszélés, amelyben a fővárosban tanuló unokaöcs könnyedén elrejtí szeretőjét egy lepel alatt, és a vidékről feljött látogató, az őt anyagilag támogató nagynénit egy percig

⁷¹ GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956, 92.

⁷² P. SZATHMÁRI Károly, *Bernát Gáspár meghalt!*, Magyar Polgár 1873. január 8.

⁷³ TÖRS Kálmán, *Bernát Gáspár*, Vasárnapi Ujság 1873. január 12, 18.

⁷⁴ A következő szövegeket: *A diplomácia; Tekintetes koldusné asszonyság; Kiliameron; Mikor ebédre hívsz valakit, megmond, hogy hová?, Melyik hát a jobbik?*

⁷⁵ [JÓKAI Mór], [lábjegyzet], *A Nagy Tükör* 1857, 95.

⁷⁶ A *Dekameron* című válogatás tudatosságáról és esztétikai megítéléséről lásd: SZABÉLY Mihály, *Lám megmondtam: perverzció: Csáth-olvasásnyomok Jókai Dekameronjában*, *Tiszatáj* 2014/5, 127–141.

⁷⁷ „A tervezett 10 kötet közül az első kettő 1857 karácsonyára jelent meg, a harmadik, negyedik és ötödik 1858 májusában [...]” Uo. 129.

sem gyanakszik, hogy az nem a fiú tanulmányaihoz szükséges csontváz.⁷⁸ Az egyszerű, naiv, vidéki kisember tehát nemcsak abban a pozícióban tematizálódik az élclapban, mint a „félíg vadember” vagy az „idegen tekintet”, amely azáltal tud rámutatni az urbánus viszonyok visszásságaira, hogy azokat nem tekinti természetesnek, hanem úgy is, mint akiből gúnyt lehet úzni és tapasztalatlanságán nevetni lehet.

A Nagy Tükör több társadalmi réteget tudott megszólítani, különböző módokon. A falusi olvasókat (hasonlóan a bécsi mintákhoz) a két élclapfigura, a politikus csizmadia és Kakas Márton „kalauzolta”, vezetve végig a budapesti, illetve a nagyvilági látványosságokon és híreken, a vidéki ember számára érthető kommentárokkal látva el őket. Ezzel párhuzamosan azonban, *A rejtélyes csontvázhoz* hasonló elbeszélésekkel „görbe tükröt” is mutatott a képzetlenebb olvasóknak – s ez egyben humorforrásként szolgált a képzetesebb olvasóréteg számára.

Miklóssy János és Morlin Adorján egyaránt kiemelték *A száműzött „Z”* című szatírát (amit értelemszerűen a „Satyrák” című szövegcsoporthba sorolt Jókai), mint az egyik legfigyelemreméltóbb írást. Ez a szöveg átkerült a *Kakas Márton tolltarajába* és az *Életemből* című válogatásba is, tehát maga Jókai is jelentősebb szövegnek tartotta. Ebben az írásban Kakas Márton a neologizmusokat és a „cz” írásmódot leváltani kívánókat gúnyolja ki. A 19. század elején kezdett el versengeni egymással a cz és a c betű:

A cz védői különösen két okkal támogatják e jegy megtartását. Az első, hogy az egyszerű c behozatala zavarral járna, mert a szem szokva van a latin, francia, olasz szavakban az a, o, u előtt e betűt k-nak hangoztatni s ezeket: *cammog, kókmók, cukor* első pillanatra így olvasnók: *kammog, kókmók, kukor*. A második, hogy a mult is mellette szól, a történeti folytonosság is, a melyet szinte számba kell vennünk, követeli a cz megtartását.⁷⁹

Kakas Márton itt azt teszi meg a humor forrásának, hogy felsorol neveket és szavakat, amelyekben szerepel a c betű, és bemutatja, hogy ha azokat a régi helyesírási elveket alkalmazva, megszokásból k-nak olvasuk, hogyan hangoznának (pl. Toldy Ferenk, Nagy Ignák, etketera), illetve milyen torzított szóalakok keletkezhetnek egy-egy eredeti formájában megmaradt, vagyis nem magyarosított szó esetében, ha az új helyesírás szerint akarjuk kiolvasni (pl. Cavaignac helyett CzávaIgnác). Az Akadémiának egyéb nyelvújító törekvéseit sem kíméli, meg is jegyzi, hogy A Nagy Tükörben „a tudós társaság ülései rendes rovatot kezdenek elfoglalni.”⁸⁰ A szöveg aláírása a nyelvi purizmust parodizálja, ugyanis Kakas Márton helyett Tyúkapjafy Mártonként jegyzi *A száműzött „Z”*-t. Hasonlóképpen reflektált erre az írásra és a cz-ből a z-t elhagyni kívánó mozgalomra Berecz Károly, aki az utolsó előtti számban Bereczzzz Károlyként írta alá egy szövegét⁸¹ – ami egyrészt a szatíra is-

⁷⁸ Kakas Márton [JÓKAI MÓR], *A rejtélyes csontváz*, A Nagy Tükör 1857, 95.

⁷⁹ SZARVAS GÁBOR, *cz vagy c?*, Magyar Nyelvőr 1888, 412.

⁸⁰ Tyúkapjafy Márton [JÓKAI MÓR], *A száműzött „Z”*, A Nagy Tükör 1857, 101.

⁸¹ Bereczzzz Károly [BERECZ KÁROLY], *Rúgott csillagok*, A Nagy Tükör 1858, 171.

mertségét, elterjedt voltát mutatja, másrészt az élclap nyelvújítási kérdésekre való érzékenységét is.

Kakas Márton színikritikái, amelyek 1856-ban indultak, azért voltak érdekes színioltok a Vasárnapi Ujságban, mert pozíciója és beszédmódja kapcsolódott a már többször említett, európai élclapokban toposzként megjelenő „félíg vadember” magatartáshoz: ebben a rovatban a faluból éppen megérkező figura elmésen mutatta be a különböző színházi műfajokat, előzetes tudásra nem, csak a közvetlen tapasztalatokra támaszkodva. A *Minta színbirálat* című, drámaírásról szóló szatírjában⁸² – vagy úgy is nevezhetjük, hogy meta-szövegében – Kakas Márton egyszerre gúnyolja ki a drámaírókat (akik függnek a színészektől), a kritikusokat (akiket senki nem szívlel), a színészeket (akik a kritikusoktól függnek) és a közönséget (például az újrajátszatást, a kihívás gyakorlatát). Lényegében azt tanácsolja a kritikusoknak, hogy ne kritikát, hanem drámát írjanak, akkor lesznek halhatatlanok, ezzel pedig saját eredeti műfajának visszasságaira mutat rá.

A színtén szatíráként megnevezett *Critikai levelek a Nagy Tükörről minden országból* is egy ilyen értelemben vett metaszöveg:⁸³ egy másik csizmadia, palóc kiejtéssel írt levélben kéri a szerkesztőt (aki itt még Jókai, nem Kakas Márton), hogy humoros történetek helyett szólaljon fel az alacsonyabb társadalmi rétegek érdekében ezen a platformon, jelentősen meg közérdekű cikkeket. Ezzel a szöveggel, akárcsak a *Minta színbirálattal*, megint önmaga ellen szólt Jókai, pontosabban burkoltan és parodisztikusan reflektált kritikáinak arra a véleményére, hogy csak pazarolja az idejét ezzel a lappal, ahelyett, hogy komolyabb közéleti témákkal foglalkozna.

A „Versek” kategóriából a *Pirongatoriumot* érdemes kiemelni, melyben Kakas Márton és a közönsége folytat fiktív párbeszédet egymással.⁸⁴ Olvashatjuk a szöveget Vörösmarty Mihály *Mit csinálunk?* című versének parodisztikus, kérdés-felelet formájú átírataként is.⁸⁵ Továbbá ennek

⁸² Kakas Márton [JÓKAI MÓR], *Minta színbirálat vagy „ez az út a halhatatlanságra”*, A Nagy Tükör 1856, 33–35.

⁸³ impolyticus láptyú művész [JÓKAI MÓR], *Critikai levelek a Nagy Tükörről minden országból I*, A Nagy Tükör 1857, 79–80.

⁸⁴ „Kakas Márton, Kakas Márton / Most kell jönni? most november? / Ezt nevezik pontosságnak / Ez a szavatartó ember? [...] Megkövetem, a biz így van. / Elmaradtam, sok bajom volt. / A rozsz utak, a fagyos tél. / A critica is meggyomrolt.” JÓKAI, *Pirongatorium*, i. m., 190.

⁸⁵ „Mit csinálnak Magyarhonban? / Esznek, isznak és danolnak. / Semmi baj nincs? semmi gondrem / Hogy majd érte meglakolnak? / Van biz’ itt baj; de hiába / Enni csak kell az embernek; / ‘S inni hogy ne kéne, a’ hol / Olly dicső borok teremnek; / Csakhogy aztán, / Majd ha ember kell a’ gátra, / Korhely-gyáván / Ne maradjon senki hátra.” VÖRÖSMARTY MIHÁLY, *Mit csinálunk?* = VÖRÖSMARTY MIHÁLY *Összes művei 3, Kisebbségi költemények III, 1840–1855*, szerk. HORVÁTH KÁROLY, TÓTH DEZSŐ, Akadémiai Kiadó, Budapest, 97; VÖ. HANSÁGI ÁGNES, „...hang visszhangra lel”: *Dialógusforma és többhangúság Vörösmarty Mihály lírájában* = HANSÁGI ÁGNES, HERMANN ZOLTÁN szerk., „Vendégek közt vendég”: *Poétikai örökség és szövegahagyomány*:

a versnek a kontextusa a legfigyelemreméltóbb: a legutolsó számban jelent meg, éppen azután, hogy a politikus csizmadia bejelentette átköltözését a Magyar Sajtóba.⁸⁶ Azzal, hogy a politikus csizmadia már leköszönt, Kakas Márton pedig az ötödik számtól szerkesztőként lépett elő, és a lapszám elején is az ő hosszúverse szerepel, előtérbe került az élclapfigurák közül: A Nagy Tükör itt a hamarosan meginduló Üstökös gyakorlatát előlegezte meg, ahol a lapszámok rendszerint egy-egy Kakas Márton-verssel indítanak. Jókai valószínűleg ekkortájt ismerte fel, hogy Kakas Márton mind közül a legkarizmatikusabb, legszeretettebb élclapfigurája. A *Pirongatorium*ban feltűnt a későbbi élclap címét adó üstökös is, vagyis ennek a szövegnek a megírásától és közlésétől számolhatunk azzal, hogy Jókai fejében már megszületett egy hetente megjelenő élclap indításának a terve.

A Nagy Tükörben található egy szövegcsoport, aminek darabjai az elbeszéléseknél strukturálatlanabbak, de az adomáknál tartalmasabbak: „Humorisztikus ötletek” címmel indult, azonban a negyedik számtól Jókai átkeresztelte „Furcsa ötletek”-re. A „Humorisztikus ötletek” szöveg típusba sorolta be Jókai *A kopogószelem nyilatkozványait*,⁸⁷ amelyhez grafika is tartozott. Az (indokoltan kezdetleges) rajz nem csupán illusztrálja az írást, nemcsak a poént kiegészítő elemként szolgál, hanem a befogadás szerves részét képezi. Azzal, hogy nem írásban, hanem rajzzal szemléltette Jókai a kopogószelem mondanivalóját, lényegében egy képes történetet, más néven „vizuális szójátékot”, képviccet alkotott meg.

A Nagy Tükörben két szemiotikai csatornán át képződik meg a humor: egyfelől verbális szinten, nyelvi játékokkal, illetve tematikusan, másfelől ikonikus szinten, vagyis a kommentárokkal ellátott karikatúrák és a szövegekhez tartozó illusztrációk révén. A karikatúra címszó alatt nem csupán portrék kapnak helyet az élclapban, hanem olyan rajzok is, amelyekben „a művész a természetes harmóniát, a részek egyensúlyát megszüntette, egy másik részletet pedig tudatosan eltúlozva jelenített meg.”⁸⁸ A hibrid médiumból következik, hogy a két szint esetenként külön-külön is szórakoztató tud lenni, de leggyakrabban egymást kiegészítve éri el valódi célját. Annak alapján, hogy Jankó János és Huszka József milyen kevés rajzot dedikált monogramjával A Nagy Tükörben, keveset dolgozhattak az élclapnak. A lap leginkább a közönségtől érkezett rajzokat publikálta. A három, karikatúráknak szánt rovatban, a „Magyar írók arcsképei”-ben, az „Elő nem fizető hazafiak arcsképcsarnoká”-ban és a „Caricaturák”-ban a rajzolók személye nem azonosítható. Révész Emese megállapítása szerint sokan a politikai műfaj miatt nem vállalták fel nevüket.⁸⁹ Vincze Ferenc *A karikatúrától a*

Vörösmarty az ezredforduló után, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2020, 229–234.

⁸⁶ JÓKAI, *Pirongatorium*, i. m., 190–191.

⁸⁷ *A kopogószelem nyilatkozványai*, A Nagy Tükör 1856, 19–20.

⁸⁸ TAMÁS Ágnes, *Nemzetiségek görbe tükörben*, i. m., 99.

⁸⁹ RÉVÉSZ, i. m., 112.

képregényig című tanulmányában innen (is) vesz példákat annak szemléltetéseképpen, hogy a 19. századi élclapok illusztrációi miképpen voltak előzményei a képregényeknek: kifejti, hogy a „karikatúrák jelentős része jellem-, vagy helyzetkomikumból építkezik.”⁹⁰ A jellemkomikum jellembeli tulajdonságok felnagyítására épül, ennek megfelelően A Nagy Tükörben is a túlzás-torzítás figyelhető meg.

A „Caricaturák” rovatot kiválóan reprezentálja a *Jó helyre utasították*⁹¹ című rajz, amelyben a humor az ikonikus és a nyelvi szint kommunikációjából jön létre. A kép–szöveg kombináció az „elcsépel” ige három jelentését hozza összefüggésbe: azt mutatja be, hogy ha a kritikus „elcsépel”, vagyis erősen kritizál valakit, akkor egy cséplőgépként (amelynek alkatrészei a kezei helyén láthatók, vagyis összekombinálja a testével) elveri, elnászpángolja az illetőt.⁹² A lap túlnyomó többségével ellentétben a rajz ezúttal nem a falusi figurát karikírozza, hiszen az az alak semleges helyzetben látható, hanem a kritikus alakját, zilált haját, divatos öltözetét, illetve szerepét, vagyis gépszerű, megsemmisítő munkáját – hasonló módon, mint Kakas Márton korábban említett, *Minta színbirálat* című szövege.

A szituációt előtérbe helyező grafikák a helyzetkomikumra építenek.⁹³ A grafikusok eleinte többnyire egyetlen képpel dolgoztak, majd amikor a komikum érzékeltetéséhez már nem volt elég egyetlen kép, hanem kettő vagy több volt szükséges, a karikatúra a képregényhez kezdett közeledni. Tipikus példája a helyzetkomikumot felhasználó grafikáknak a történet „előtti” és „utáni” állapotnak a bemutatása a szereplő szemszögéből, ez ugyanis időbeliséget kölcsönöz a karikatúrának, vagyis cselekményesíti azt.⁹⁴ A Nagy Tükörből jó példa erre *Az állatkinzás elleni egyesület legujabb szabályaiból*: az első kép a törvényi szabályozás megszületése előtti, a második az az utáni gyakorlatot mutatja be, a kihagyott időt pedig a képalírás magyarázza.⁹⁵

Végül az „Adomák”-ról ejtenék szót, amely az egész folyóiratnak csaknem a felét teszi ki. Ezek a szövegek sincsenek rovatszerűen elkülönítve, hanem a folyóirat egyéb tartalmaival elkeverve olvashatók, és csupán az utólagos tartalomjegyzék jelzi, mely szövegek tartoznak ebbe a csoportba.⁹⁶ A Nagy Tükör alapvetően az adomákra épült, tehát első-sorban nem az aktuálpolitikát, az akkori közéletet helyezte előtérbe.

⁹⁰ VINCZE Ferenc, *A karikatúrától a képregényig: Jellem- és helyzetkomikum a 19. századi karikatúrákban* = MAKSA Gyula, VINCZE Ferenc szerk., *Képregénykultúrák, műfajok, gyakorlatok: Tendenciák a kortárs magyar képregényben és képregénykutatásban III*, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest, 2020, 28.

⁹¹ *Jó helyre utasították*, A Nagy Tükör 1856, 41.

⁹² *A magyar nyelv értelmező szótára II. E–Gy*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 108.

⁹³ VINCZE, i. m., 34.

⁹⁴ Uo., 39.

⁹⁵ *Az állatkinzás elleni egyesület legujabb szabályaiból*, A Nagy Tükör 1856, 45.

⁹⁶ Ehhez a szövegcsoporthoz sokban hasonlít a „Genreképek”, vagyis életképek kategóriája, amelynek darabjai azonban sokkal kisebb számban szerepelnek A Nagy Tükörben, és nem is annyira jelentősek, hogy külön kiemeljem őket dolgozatomban.

Nem is lehetne azzal vádolni, hogy egy-egy politikai párt saját orgánusaként, eszközöként használta volna, hiszen az abszolutizmus idején ennek nem állt fenn a lehetősége. Ezzel ellentétben a későbbi élc lapokat, az Üstököst, a Bolond Miskát, a Ludas Matyit és a Borsszem Jankót már erősen jellemezte az élc lapi politizálás. Ahogyan Tamás Ágnes is kiemeli, „a kortársak a humort és a gúnyt erős politikai fegyvernek tekintették, az élc lapokban megjelent szövegeket akár a vezércikkeknél is hatásosabbnak tulajdonították”, ezért az „1869. évi választások időszakára már mindegyik párt életre hívott egy-egy vicclapot.”⁹⁷

Az adomák előtérbe helyezésével Jókai a műfaj meghonosítását segítette. Gyűjtésüket az 1850-es évek második felében kezdte meg,⁹⁸ és A Nagy Tükör az adoma és a néphumor termékeny érintkezése révén tudott színvonalas humorisztikus folyóirattá válni.⁹⁹ Hétköznapi nacionalizmusával, többnyire könnyed tematikájával elkülönült mind a korábbi, mind a későbbi élc lapoktól. A korábbi kezdeményezésektől eltérően, melyek főleg külföldi mintákat követtek és onnan kölcsönzött grafikákkal dolgoztak, Jókai tudott elsőként *kizárólag* eredeti magyar anyagokat, nagyrészt beküldött írásokat és képeket tartalmazó élc lapot elindítani és életben tartani, amellyel – saját szavaival élve – „a magyar népélet[et] minden rétegeiben s fázisaiban ismertet[te].”¹⁰⁰ Mintája természetesen A Nagy Tükörnek is volt, a Fliegende Blätter, a „legelterjedtebb és legolvasottabb élc lap az egész kerek világon”,¹⁰¹ amelybe Jankó János fiatalon elhunyt fia is rajzolt.

Az adomák között is feltűnően gyakori a faluról feljövő, városi dolgokra rácsodálkozó, de a különböző furcsa jelenségeket kontextusba helyezni nem tudó paraszt tematizálása: az eddig bemutatottak között volt már szó a furfangos, vidéki bölcsességet mozgósító parasztfiguráról (mint Kakas Márton és a politikus csizmadia) és a naiv ártatlanról (aki többek között A *rejtélyes csontvázban* tűnik fel). Számos adoma középpontjában azonban az a hiányos világismerettel rendelkező, a városi hatásokat értelmezni nem tudó vidéki áll, akin nemcsak *lehet* nevetni, de *kell* is. Ez utóbbira jó példa az illusztrációval is ellátott, és csak azzal együtt értelmezhető *Rátarti úr* (ahol a kirakatbeli viaszfigurától kér útbaigazítás a vidéki fiatalember¹⁰²) és az *Elnézte* (ahol egy papagájra hiszi azt a paraszt, hogy ember, csak mert köszön neki a gazdája által betanított módon¹⁰³). A grafika és képalírás ilyen típusú kombinációi nevez-

⁹⁷ TAMÁS Ágnes, „Talpra magyar, hí az urna!”: Választások és választási kampányeszközök élc lapokban (1867–1875), Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2020, 7–14.

⁹⁸ MIKLÓSSY, i. m., 957.

⁹⁹ Jókai szerint ugyanis: „Ez adomákban él a nemzet kedélye. A ki ez adomák után a magyart nem tudja megismerni, annak gyöngye a feje, a ki meg nem tudja szeretni, annak rosza a szive.” JÓKAI, *A magyar néphumorról*, i. m., 65.

¹⁰⁰ JÓKAI, *Negyven év viszhangja*, i. m.

¹⁰¹ Th. Z., *A Fliegende Blätter*, Fővárosi Lapok 1893. augusztus 12, 1791.

¹⁰² *Rátarti úr*, *A Nagy Tükör* 1857, 133.

¹⁰³ *Elnézte*, *A Nagy Tükör* 1857, 160.

hetők leginkább „időtálló poénnak”, abban az értelemben, hogy nem kell hozzájuk olyan tájékozottság, mint a politikai csizmadia kommentárjaihoz, vagy egy-egy korabeli történetre, jelenségre reagáló adomaszatíra megértéséhez. Érdekes megfigyelni, hogy az ilyen adomákhoz tartozó grafikák paraszti alakjai milyen feltűnően hasonlítanak egymásra. Séra László *A politikai karikatúrák humoros és retorikai elemei* című tanulmányában fejti ki, hogy az a vélemény, miszerint a karikatúra könnyen olvasható és befogadható, téves, hiszen egyrészt a szóbeli és a képi információkat egyszerre kell befogadni, másrészt fel kell tudni ismerni számos tényezőt, a „forgatókönyv ellentéteket, a kontextusra és kultúrára vonatkozó ismeretek szükségeseit, és nem mellőzhető a vizuális műveltség sem.”¹⁰⁴ Idézett tanulmányában Vincze Ferenc is utal arra, hogy egy jellemkomikumra épülő karikatúra akkor válik a humor forrásává, ha az olvasó jól ismeri és könnyen felismeri a szereplőket.¹⁰⁵ Ahhoz tehát, hogy rögzüljön ez a figura, érdemes több alkalommal is majdnem ugyanúgy, sztereotipikusan, ikonikusan ábrázolni, mivel a komikumhoz a felismerés szükséges. A Nagy Tükörben ezek az alakok rendszerint bajusszal, hosszú hajjal, jellegzetes magyar öltözetben, kalapjukat megemelve, tisztelettel tudóan jelennek meg.

A Nagy Tükör megszűnése, utóélete

A Hölgyfutár 1858. február 18-án bejelentette, hogy megszűnik Jókai Nagy Tükre, de létrejön helyette a Kakas Márton Albuma. Azzal magyarázták a váltást, hogy Jókait nagyon sok támadás érte. Így hát előállt Kakas Márton, „Jókainak legmelegebb, legpéldátlanabb barátja,” aki hazaküldte őt szebbnél szebb regényeket írni, és miután megegyeztek egymással, megszületett a Kakas Márton Albuma¹⁰⁶ (ami eredetileg évi 8 füzetben jelent volna meg). A Vasárnapi Ujság így számolt be erről a változásról: „E füzettel be van fejezve a Nagy Tükör folyama, de azért változtatott alakban, ugyanazon szellemben továbbra is élni fog; Kakas Márton albuma cím alatt (...) Kakas Márton lesz a »felelősség nélküli szerkesztő.«”¹⁰⁷ Jókai tehát itt is követte azt a stratégiát, hogy átadja a szerkesztést, vagyis a felelősséget Kakas Mártonnak, aki persze nem vállalhatott felelősséget, mivel nem volt valódi személy, ezért lett „felelősség nélküli” felelős szerkesztő, Jókait pedig többé nem lehetett ostorozni, amiért a magas irodalom művelése helyett populáris vicclap szerkesztésével foglalkozik. Ezt a dilemmáját Jókai a *Ki hát az a Kakas Márton?* című szövegében is megfogalmazta.¹⁰⁸ A Vasárnapi Ujság részé-

¹⁰⁴ SÉRA László, *A politikai karikatúrák humoros és retorikai elemei*, Apertúra 2009/nyár, <http://apertura.hu/2009/nyar/sera> (Letöltés: 2022. 02. 28.)

¹⁰⁵ VINCZE, i. m., 30.

¹⁰⁶ *Budapesti hirharang*, Hölgyfutár 1858. február 18, 155.

¹⁰⁷ *Irodalom és művészet*, Vasárnapi Ujság 1858. február 21, 93.

¹⁰⁸ „– No csak bízd én rám; ez olyan lap lesz, a minék nem árt meg sem az árvíz, sem a jég, sem a diplomácia. Ez humorisztikus lap lesz. / – Szégyenlek én olyant csinálni. / – Hiszen nagy szégyen is az, de hát legyen a szégyen az enyém. A legna-

ről egyáltalán nem meglepő, hogy beleállt a játékba, hiszen Jókai a lap főszerkesztője volt. A glosszairó még tovább is szőtte a játékot: „Ugy hisszük, senkinek sem lesz oka e változáson busulni, a ki e két férfiut ismeri. Márton gazda már előre örvend, hogy a kilátásba helyezett sok új szerkesztővel együtt ő is szerkesztő leend.”¹⁰⁹

Bár Jókai már korábban „átadta” A Nagy Tükör szerkesztését Kakas Mártonnak – a váltást a fentiekben hozott példákön szemléltettem –, ez a gesztus láthatóan nem volt elég. Meg kellett a lap címét is változtatni, hogy az irodalomban bejáratott szerzői nevével teljesen eltávolodjon. Ennek alapján az is látszik, hogy milyen mértékben sikerült belevonni a közönséget és a sajtót abba a hallgatóságos játékba, amit Jókai Kakas Mártonnal űzött: már nemcsak a nevével írt, de szerepeket, munkát is adott neki. Nemcsak kritikákban és elbeszélésekben szólaltatta meg, hanem az imaginárius figura köré komplex világot is megalkotott, a különböző rovatokon túl is. Senki nem érezte szükségesnek leleplezni, pedig mindenki tudta, hogy Jókai áll az álnév mögött. Kakas Márton „aktív éveiben” maga Jókai sem élt soha azzal a szerződésszegéssel vagy szerzői metalepszissel, hogy alteregójáról mint általa teremtett fikcionális figuráról beszéljen.¹¹⁰ A *Ki hát az a Kakas Márton?* című írásában leleplezi fantasztikus ismertetőjegyeit: „a tintatartóm tetején egy kis furcsa figurát látok ülni, a ki nem tartozott íróasztalom gnómjai közé. Egy *arasznyi emberke*, finom mókuszprémes mentében, sarkantyus csizmákkal a lábán, s *piros kakastaréjos fejfel*...”¹¹¹ Ugyanakkor nem a fantáziája szüleményeként, hanem munkatársaként, segítőkjeként, vagyis minden igyekezetével valós lényként igyekszik Kakas Mártont bemutatni.

A Nagy Tükör megszűnése nem Jókai egyéb elfoglaltságai miatt történt – ahogyan azt Miklóssy János állítja¹¹² –, hiszen az élclapra szánt idejét rögtön ezután a Kakas Márton Albumára fordította. Maga Jókai A Nagy Tükört az 1858-ban induló Üstökös közvetlen elődjének tekintette, vagyis nem tulajdonított különösebb jelentőséget ennek a váltásnak. Erre az Üstökösben 1873-ban megjelenő előfizetési felhívás is bizonyíték:

Az „Üstökös” 1874-ben tizenhetedik év folyamába lép, sőt ha a születése előtti életét is (a traducianismus szerint) a „Nagy Tükör” alakjában hozzáveszszük, már a tizenyolczadikba. Ha ember volna, már idestova besoroznák katonának; szerencséje, hogy csillag.¹¹³

Összegzésül a címváltozásokról, az új lapok indításának okairól az alábbi megállapításokat lehet tenni: A Nagy Tükör azért alakult át Kakas Márton Albumává, hogy Jókai átadja a felelősséget Kakas Mártonnak, aki akkor már nem csupán egy álnév vagy élclapfigura volt, hanem alteregóvá lé-

gyobb ostobaságokat én írom alá: neked semmi bajod velem.” JÓKAI MÓR, *Ki hát az a Kakas Márton?*, i. m., 434.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Vö. GENETTE, *Metalepszis*, i. m., 20.

¹¹¹ JÓKAI, *Ki hát az a Kakas Márton?*, i. m., 430. Kiemelés tőlem. K. A. K.

¹¹² MIKLÓSSY, i. m., 960.

¹¹³ *Előfizetési felhívás az Üstökösre*, Üstökös 1873. december 20, 601.

pett elő. A Kakas Márton Albuma pedig azért volt annyira rövid életű (mindössze egy lapszámot élt meg), és indította el Jókai az Üstököst, mert korábbi sikerei után elérkezettnek látta az időt arra, hogy egy hetente megjelenő élcslapot alapítson. Elég nagy volt már az adomatár, megvolt a szükséges anyagi keret, a rajzoló- és szerzőgárdája is. Az új vállalkozáshoz pedig egy új, az előzőektől független nevet kellett választania. A címváltoztatásban az is szerepet játszhatott, hogy ne Kakas Márton neve fémjelze induló, az addigiaknál kiforrottabb humorisztikus lapját. Az Üstököst Jókai újra saját nevére vitte, vagyis immár felvállalta a korábban játékosan elrejtetni kívánt élcslapszerkesztői szerepét. Az új lap teleírására azonban többnyire továbbra is álneveit használta.

A *Ki hát az a Kakas Márton?* című szövegében azt állítja Jókai, hogy tartozásai miatt kellett sikeresebb vállalatot indítania. Ezzel ezen a ponton nem is érdemes vitatkozni, hiszen nem zárja ki előbbi megállapításait, sőt könnyen alá is támaszthatja őket. Jókai ugyanis ekkor már jó okkal feltételezhetette, hogy az Üstökös című humorisztikus hetilap jövedelmező lesz.